

סוגיה ב: הזכרת גשמים בקיץ ואי הזכרתם בחורף

רקע

חובה להזכיר גשמים בימות הגשמים, ואין להזכירם בימות החמה. הגמ' דנה בדין המזכיר בימות החמה והשוכח להזכיר בימות הגשמים. הגמ' אינה עוסקת בכל המקרים האפשריים, הראשונים משלימים את התמונה, על פי דיוק מדברי הגמ', ועל פי הירושלמי.

מקורות

- א. ג.ד. "תנא בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר... הן על כפים חקותיך"
- ב. ירושלמי פ"א ה"א, "ר' זעורה בשם ר' חנינה היה עומד... לשומע תפילה" [הר"ן מבאר את הירושלמי]
- ג. תוס' ד"ה בטל, בימות רי"ף א.א: "מאימתי מזכירין גבורות גשמים... ואע"ג דאידכר מקמי שומע תפלה"
- ר"ן מד"ה גמ' עד ד"ה בבלי
- רא"ש סי' א
- רמב"ם הל' תפילה פ"ב הט"ו, פ"י ה"ח
- ג. שו"ע סי' קיד סע' ג-ה ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק יא, יד, יט-כ]

תלמוד ירושלמי מסכת תענית פרק א הלכה א

ר' זעורה בשם ר' חנינה היה עומד בגשם והזכיר של טל אין מחזירין אותו בטל והזכיר של גשם מחזירין אותו והא תני בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר אם רצה להזכיר מזכיר לא דמי ההוא דמיקל להוא דלא מצלי ולא מיקל בגשם והזכיר של טל אין מחזירין אותו והא תני אם לא שאל בברכת השנים או שלא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים מחזירין אותו בהוא דלא אדכר לא טל ולא מטר.

ר' זעורה בשם רב חונה לא שאל בברכת השנים אומרה בשומע תפילה ודכוותה אם לא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים אומרה בשומע תפילה מה אם שאלה שהיא מדוחק אומרה בשומע תפילה אזכרה שהיא מריוח לא כל שכן והא תני לא שאל בברכת השנים או שלא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים מחזירין אותו א"ר אבמרי אחוי דר' יוסי בשלא אמרה בשומע תפילה איכן הוא חוזר ייבה כ"י דאמר רבי שמעון בר בא בשם רבי יוחנן בראש חדש אם עקר את רגליו חוזר לכתחילה ואם לאו חוזר לעבודה וכא אם עקר את רגליו חוזר לכתחילה ואם לאו חוזר לשומע תפילה.

הסבר הסוגיה

"אמר רבי חנינא הלכך בימות החמה אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו אמר מוריד הגשם מחזירין אותו בימות הגשמים לא אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו לא אמר מוריד הגשם מחזירין אותו ולא עוד אלא אפילו אמר מעביר הרוח ומפריח הטל אין מחזירין אותו".

[גמ' ג:]

את החיוב להזכיר בתפילה גבורות גשמים ניתן להבין באחת משתי דרכים:
א. חיוב הזכרה – חכמים תיקנו להזכיר בתפילה מאורעות הזמן, כשם שמזכירים שבת, מועד, ראש חודש וכדומה, כך מזכירים בימות הגשמים "מוריד הגשם".
ב. הגדרת הברכה – הברכה שניה של התפילה עוסקת בגבורות ה', גבורת הורדת גשמים היא גבורה בסיסית, שהזכרתה מעכבת את הברכה.

נפקא מינה בין שתי הדרכים הללו, האם השוכח יכול לשמוע את כל חזרת הש"ץ, ולצאת ידי חובת אמירת "מוריד הגשם". לפי הדרך הראשונה, השוכח יכול לשמוע משליח ציבור, כשם שהשוכח יעלה ויבוא יכול לשמוע משליח ציבור [שו"ע סי' קכד סע' י]. לפי הדרך השנייה שומע חייב לחזור ולהתפלל בעצמו, כשם שמחסיר ברכה חייב לחזור ולהתפלל בעצמו ואינו רשאי לשמוע את הברכה משליח ציבור [תוס' ברכות כט: ד"ה טעה]. האחרונים נחלקו בדין זה [עיין שערי תשובה סי' קיד סק"ח, ומשנה ברורה סי' קכד סקל"ט].

הברייתא [ג.] אומרת ש"בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר מזכיר". מסביר רבי חנינא, שאין חובה להזכיר טל ורוחות כיוון שאינם נעצרים. על פי הבנה זו פוסק רבי חנינא שמחזירים מי שאומר "מוריד הגשם" בימות החמה, ומי שאינו אומר בימות הגשמים. ואין מחזירים מי שאומר "משיב הרוח" בימות החמה, ומי שאינו אומר בימות הגשמים.

יש ששה מקרים של טעויות בהזכרת גשמים:

א. עומד בימות החמה ואומר "מוריד הגשם" במקום "מוריד הטל".

ב. עומד בימות החמה ואומר "מוריד הטל ומוריד הגשם"

ג. עומד בימות החמה ואינו אומר כלום.

ד. עומד בימות הגשמים ואומר "מוריד הטל" במקום "מוריד הגשם".

ה. עומד בימות הגשמים ואומר "מוריד הטל ומוריד הגשם".

ו. עומד בימות הגשמים ואינו אומר כלום.

המקרה הראשון מפורש בדברי רבי חנינא, שמחזירים אותו. המקרה השלישי מפורש בדברי התנא [ג.], "בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר". המקרה החמישי פשוט שאין מחזירים אותו, שהרי טל יורד גם בימות הגשמים. המקרה השישי מפורש בדברי רבי חנינא, שמחזירים אותו. המקרים השני והרביעי אינם מפורשים, ונחלקו הראשונים בדינם. מחלוקתם נובעת משתי דרכים שונות שניתן להבין בהן את דברי רבי חנינא:

א. רבי חנינא עוסק במחליף הזכרה של ימות הגשמים בימות החמה והזכרה של ימות החמה בימות הגשמים. האומר בימות החמה "מוריד הגשם" במקום "מוריד הטל", והאומר בימות הגשמים "מוריד הטל" במקום "מוריד הגשם" – מחזירים אותם. רבי חנינא אינו עוסק במקרה שעומד בימות החמה ואומר "מוריד הטל ומוריד הגשם".

ב. רבי חנינא עוסק באמירת "מוריד הגשם" ואי אמירתה בלבד. בכל מקרה שאומר "מוריד הגשם" בימות החמה או אינו אומר בימות הגשמים מחזירים אותו.

לפי הדרך הראשונה אין הוכחה מדברי רבי חנינא שמחזירים מי שאומר "מוריד הטל ומוריד הגשם" בימות החמה, לפי הדרך השנייה מפורש בדברי רבי חנינא שמחזירים גם במקרה זה. לפי שתי הדרכים מחזירים מי שאינו אומר "מוריד הגשם" בימות הגשמים אפילו כשאומר "מוריד הטל".

בירושלמי [פ"א ה"א] מובא ציטוט שונה של דברי רבי חנינא: "ר' זעורה בשם ר' חנינא היה עומד בגשם והזכיר של טל אין מחזירין אותו בטל והזכיר של גשם מחזירין אותו". מפורש בירושלמי שמחזירים אדם שאינו אומר "מוריד הגשם" בימות הגשמים רק כשאינו אומר גם "מוריד הטל" אבל אם אומר "מוריד הטל" אין מחזירים אותו. כמו כן סובר הירושלמי, שלמרות שאין חובה להזכיר "מוריד הטל" בימות החמה, אם הזכיר "מוריד הגשם" חוזר ד"לא דמי ההוא דמיקל להוא דלא מצלי ולא מיקל [=אינו דומה אינו מזכיר "מוריד הטל" בימות החמה למזכיר "מוריד הגשם", שמקלל או מקלקל בתפילתו]."

כפי שראינו לעיל, פשטות דברי רבי חנינא כפי שמובאים בבבלי חולקים על דברי הירושלמי, וכיוון שאנו פוסקים בבבלי, יש לדחותם, אבל הרי"ף [א-א: באלפס] והרמב"ם [הל' תפילה פ"ה ה"ח] הביאו את דברי הירושלמי ופסקו כך להלכה. לדבריהם צריך לומר שכיוון שלא מפורש בבבלי להיפך, פוסקים כמפורש בירושלמי. הראב"ד [שיטת הראב"ד מובאת בריטב"א (ד"ה אמר רבי חנינא) ובר"ן (ד"ה היה). מהר"ן משמע שלמעשה הראב"ד פוסק כדברי הרי"ף] פוסק כפשטות הבבלי, שמחזירים מי שאינו אומר "מוריד הגשם" בימות הגשמים אפילו כשאומר "מוריד הטל".

שיטת הראב"ד ברורה, חובה להזכיר גבורתו של הקב"ה, ולכן חובה להזכיר "מוריד הגשם" בימות הגשמים, את שיטת הרי"ף יש לבאר שיסוד חיוב הזכרת גשמים להזכיר את גבורותיו של הבורא. הורדת טל היא מציאות תמידית, ולכן אינה נתפסת מבחינתנו כגבורתו של הקב"ה. הורדת גשם אינה מציאות תמידית, ובה אנו חשים את גבורתו של הקב"ה. לפיכך, חכמים חייבו לחזור ולהתפלל כששוכחים להזכיר "מוריד הגשם", ולא חייבו לחזור ולהתפלל כששוכחים להזכיר "מוריד הטל". האומר "מוריד הטל" בחורף מציין שהקב"ה שולט במזג האויר, ולכן, למרות שלא אמר "מוריד הגשם", אין מחזירים אותו. האומר "מוריד הגשם" בקיץ, הרי הוא מציין תופעה של קללה. גבורתו של הקב"ה שהוא עוזר ומסייע לבני האדם, ולא מזיק להם, ולכן מחזירים אותו.

הרמב"ן [א. באלפס ד"ה ירושלמי] חולקים על הדין האחרון, הם מפרשים בבבלי ומדייקים מהירושלמי שחוזרים בימות החמה רק כשאומר "מוריד הגשם" בלבד, אבל כשאומר "מוריד הטל ומוריד הגשם" אין מחזירים אותו. לדעתם ירידת גשמים בימות

החמה אינה קללה גמורה, הסיבה שחוזרים על אמירת "מוריד הגשם" בימות החמה היא מפני שלא הזכיר טל שיש בו ברכה לעולם והזכיר גשם שלפעמים יש בו קללה והכתוב מזכירו לקללה.

בירושלמי [פ"א ה"א] נאמר שכשם שהשוכח שאלת גשמים בברכת השנים יכול להשלימה בשומע תפילה כך השוכח הזכרת גשמים בברכת גבורות ה' יכול להשלימה בשומע תפילה – "מה אם שאלה שהיא מדוחק אומרה בשומע תפילה אזכרה שהיא מריוח לא כל שכן". הרי"ף [א: באלפס] מדייק מהגמ' בברכות [כט.], שלא ניתן להשלים הזכרת גשמים בשומע תפילה. ניתן להסביר באחת משתי דרכים מדוע לא ניתן להשלים הזכרת גשמים בשומע תפילה:

- א. ברכת שומע תפילה אינה מתאימה לאמירת גבורות גשמים. ברכת שומע תפילה היא ברכת בקשה, וניתן לומר בה בקשות, ולא דברי שבח.
- ב. הזכרת גשמים חיונית לברכת גבורות ה'. ברכת גבורות ה' עוסקת בגבורותיו של הבורא: מכלכל חיים בחסד, רופא חולים, מתיר אסורים וזוקף כפופים. שנים מהגבורות הללו חיוניות ומעכבות את הברכה, הזכרת גשמים ותחית המתים. השמיט תחיית המתים, מהחתימה אינו יוצא ידי חובתו, והמשמיט הזכרת גשמים מהברכה אינו יוצא ידי חובתו, וחייב לחזור ולברך ברכה זו, למרות שמשלים הזכרת גשמים במקום אחר.

סיכום

חובה להזכיר גבורות גשמים בימות הגשמים, ואין חובה להזכיר טל בימות החמה. המזכיר טל בימות הגשמים, לפי הירושלמי אינו חוזר, ומפשטות הבבלי חוזר. הראב"ד פוסק שחוזר, הרי"ף והרמב"ם פוסקים שאינו חוזר. המזכיר טל וגשמים בימות החמה – חוזר, לדעת הרמב"ן והר"ן אינו חוזר.

הלכה

השו"ע [סי' קיד סע' ג-ה] פוסק כמפורש בגמ', שהזכרת גשם בימות הגשמים מעכבת, והזכרת טל בימות החמה אינה מעכבת. הרמ"א פוסק שאין מזכירים טל בימות החמה. השו"ע פוסק כרי"ף וכרמב"ם, שהמזכיר "מוריד הטל" בימות הגשמים אינו חוזר, והמזכיר טל וגשמים בימות החמה חוזר.